

УДК 321.01:124.1:168.4

*М. А. Польовий***ЗМІСТ СИНЕРГЕТИЧНОГО ПАРАМЕТРА ПОРЯДКУ,
ЯКИЙ ВИЗНАЧАЄ ПОЛІТИЧНУ ДИНАМІКУ ПОСТРАДЯНСЬКИХ
ДЕРЖАВ НА ШЛЯХУ ДО ДЕМОКРАТІЇ**

Важливою проблемою сучасної політичної науки виступає питання побудови прогнозу політичного розвитку країн, які знаходяться на шляху політичного транзиту, до яких відноситься й сучасні Україна. Серед різних підходів до даної проблеми перспективним представляється моделювання соціально-політичних процесів в країнах демократичного транзиту, яке дозволяє прогнозувати розвиток цих країн на основі побудованих моделей. Слід зазначити при цьому, що у гуманітарній науці ще наприкінці ХХ ст. стали з'являтися досить переконливі обґрунтування тверджень щодо нелінійності та хаотичності будь-яких процесів, пов'язаних із соціальною діяльністю людини. Можна пригадати, що на нерівноважний характер політичної системи та політичного життя в цілому вказував ще Д. Істон: «Найважливішим недоліком аналізу рівноважних станів, того типу аналізу, який переважає в політологічному дослідженні, є те, що він фактично нехтує здатністю систем справлятися зі збурювальною дією середовища» [1, с. 632].

Однією з головних характеристик політичного процесу завжди виступає політична стабільність. Власне кажучи, інколи ця характеристика починає вважатися найважливішою, хоча, на нашу думку, це вже результат вмілої передвиборної агітації певних політичних сил, зорієнтованої на відповідні прошарки населення, які потребують стабільності (або, як у випадку сучасної України, навіть ностальгують за нею). Можна стверджувати, що майже кожен політичний режим ставить собі за мету досягнення та підтримання політичної стабільності, хоча часто в цей термін й вкладають дещо різний зміст. Стабільність — це нормальне функціонування політичної системи, усіх її структур та інститутів, відсутність збоїв у механізмах державної влади, її певний авторитет. Стабільність проявляється також і в суворому дотриманні і виконанні

законів та інших регулюючих нормативних актів, використаних стосовно мирних, ненасильницьких форм політичної боротьби. Згідно з одним із сучасних уявлень, під політичною стабільністю розуміється баланс стримувань і противаг, що дає можливість уникнення суспільних конфліктів. Стабільність має багатовимірне значення та є, з аксіологічної точки зору, цінністю, яка сприймається суб'єктивно [2, с. 4]. На слушну думку І. Б. Кіянки, політична стабільність визначається сукупністю зв'язків між різними політичними суб'єктами, які здатні цілісно і конструктивно співпрацювати між собою [2, с. 12]. В той же час стабільність — це певний стан системи, яка співвідноситься з іншим станом.

Отже, важливим елементом цілісної характеристики політичного процесу виступає саме політична стабільність та її антипод — стан нестабільності, який визначається відсутністю або неповнотою необхідної збалансованості або рівня співпраці між різними елементами політичної системи. Відзначимо, що у проблемі стабільності та нестабільності політичного процесу найбільш цікавою представляється саме нестабільність, точніше — час її настання або ж, у прогностичному сенсі, — час настання небезпеки появи нестабільності. Отже, проблема побудови моделі, яка могла б допомогти у прогнозуванні настання періодів політичної стабільності або нестабільності, уявляється достатньо важливою. Оскільки зрозуміло, що стан політичної стабільності визначає безліч факторів, причому вкрай складно інколи виявити відносну «вагу» кожного з цих факторів, досі майже не здійснювалися спроби побудови подібних динаміко-імітаційних або статичних моделей саме з огляду на уявну безперспективність такої побудови.

Г. Хакен та І. Р. Пригожин довели, що адекватним шляхом модельного врахування нелінійності соціального простору є застосування методів синергетики, спеціально призначених для моделювання нелінійної динаміки. Теоретичний розвиток синергетичного підходу пов'язаний також з іменами таких вчених, як Р. Том, Б. Мандельброт, Ю. Клімонтович, С. П. Курдюмов, Г. Г. Малинецький, Д. С. Чернавський та ін. Можливості застосування теорії хаосу та нелінійної динаміки в політичних дослідженнях позитивно оцінювало багато дослідників, серед яких І. Р. Пригожин, І. Стенгерс, Г. Г. Малинецький, Т. Браун, О. В. Мітіна, В. П. Петренко, Л. К. Шкаренков, М. Макбарнетт, Ю. А. Святець та ін. [3; 4].

Отже, завданням даної статті є аналіз синергетичного представлення політичного процесу в сучасних державах пострадянського простору, які будують демократію, та визначення головних чинників, які складають параметр порядку, що обумовлює, у свою чергу, політичну динаміку цих держав. Причому головним показником цієї динаміки виступає якраз політична нестабільність.

Найпростішим дещо формалізованим, як того потребує моделювання, проявом нестабільності, на нашу думку, можна вважати нездатність здійснювати адекватне соціально-політичній ситуації державне керівниц-

тво, з одного боку, та наявність широкого некерованого суспільного руху, розвиток якого є потенційно небезпечним для існування сучасного йому державного ладу — з іншого.

Нагадаємо, що важливою якістю синергетичного моделювання, що робить його здатним відповісти на питання відносно сутності настання ситуацій біфуркації, можна вважати можливість встановлення вірогідності виникнення в тривалому процесі хаотичних режимів, у тому числі й тих, які виникають «без скільки-небудь помітних» зовнішніх причин, а просто через нелінійний розвиток процесу [5, с. 434–485].

Розглянемо висхідні міркування щодо окреслення основних рис параметра порядку динаміки, — отже, стабільності/нестабільності — сучасного політичного процесу в пострадянській країні на прикладі України. Йдеться про нелінійний параметр порядку, динаміка якого призводить до появи небезпеки виникнення точки біфуркації у політичному процесі [6, с. 5]. Власне кажучи, саме модельне відтворення та подальше дослідження динаміки цього параметра порядку й дозволяє надавати прогноз політичної ситуації в країні. В літературі вже було здійснено кілька спроб визначити цей параметр порядку [7; 8; 9, с. 134–210; 10, с. 86–97; 11, с. 101–102]. Майже єдиним беззаперечним результатом таких спроб можна вважати доведення тези про те, що все ще немає єдності відносно визначальних параметрів порядку для визначення політичної динаміки різних держав. Водночас в різних інтерпретаціях вказаних вчених параметр порядку політичної динаміки розвитку прогнозується у досить вузькому інтервалі навколо демографо-ресурсних показників.

Як нами було показано раніше [12], на роль сучасного параметра порядку політичної динаміки може претендувати здатність та можливість народу країни до запозичення зразків політичної дії інших народів — певний глобальний конформізм. Ми вважаємо доведеною дієвість цього параметра для сучасних країн Північної Африки та Близького Сходу. В той же час слід відзначити, що для України даний параметр має більш міцне підтвердження для подій 1989–1991 рр., властивих, щоправда, не усьому світові, а лише східноєвропейським країнам т.зв. соціалістичного табору (такий собі локальний конформізм). Загальновідомо також, що в той період важливу, навіть вирішальну роль у політичному процесі відігравала діяльність політичної еліти, як то й очікується від авторитарного режиму в процесі модернізації зверху. Отже, навіть побіжний огляд політичного процесу в Україні доби незалежності показує, що параметр порядку, який ми називаємо глобальним конформізмом, явно не є вирішальним та, відтак, не є справжнім параметром порядку для сучасної української політичної дійсності.

У роботі А. В. Коротаєва та Ю. В. Зінькіної зверталось увагу на фактор безробіття [13]. Розглянемо перспективи його використання у вигляді параметра порядку. По-перше, офіційний показник безробіття лише віддзеркалює загальну кількість безробітних, причому у різні періоди відображувальні властивості цього дзеркала дещо змінюються за

досі невідомими закономірностями [14]; по-друге, в будь-якій сучасній країні безробіття, також як і убогість, є хоча й прикрою, але звичайною частиною соціального життя. Тобто існує певний прошарок, який тривалий час — майже постійно — належить до цих станів, як це не ганебно для цивілізованого суспільства, узвичаївся до такого стану, а отже, не може бути частиною тих соціальних сил, які намагаються змінити існуючий стан речей. Теоретично лише швидкий приріст кількості безробітних здатний сформувати у цьому прошарку певну групу осіб, які потрапили до цього стану нещодавно та намагаються будь-що вийти з цього стану. В Україні же навіть зростання безробіття поєднане із великою кількістю вільних вакансій, на які немає попиту з боку осіб, зареєстрованих як безробітні [15]. Це свідчить про те, що більшість осіб, які щойно потрапляють у стан безробітних, або задовольняються своїм станом (часто це приватні підприємці, які уникають таким чином надлишкового контролю з боку держави), або ж ці особи мають наміри та сподівання повернутися до свого попереднього стану, здійснюють певні кроки до цього повернення і, отже, аж ніяк не зацікавлені до зміни соціально-політичних умов, позаяк це означало б для них неможливість повернення саме того, колишнього, стану свого працевлаштування. Певним чином такий стан речей ілюструє ставлення чиновників середньої та вищої ланки, яких досить масово (48 тисяч загалом по Україні) було відправлено у відставку 2005 року, до режиму та своєї долі. Щоправда, слід зауважити, що серед них лише близько 10 тисяч було відправлено у відставку саме за політичними мотивами, а решта «вписується» у загальний щорічний кадровий плин у державній службі. Як свідчив керівник Головдержслужби України Т. Мотренко, майже ніхто з цих звільнених чиновників навіть не скаржився [16; порівн.: 17]. Таким чином, приріст кількості безробітних чиновників майже на чверть у 2005 році не спричинив аж ніяких політично значущих наслідків.

Отже, загальний показник зростання безробіття не може бути взятий у вигляді параметра порядку, щонайменше, в сучасній Україні. В той же час не слід виключати, що окремі категорії осіб можуть створювати певне соціально-політичне напруження у випадку свого масового потрапляння до прошарку безробітних. Одним із найвірогідніших кандидатів на таку групу є, на нашу думку, молодіжний прошарок суспільства, що, до речі, узгоджується із даними попередніх досліджень. Дійсно, досвід сучасних криз у Північній Африці та Близькому Сході показав, що в них важливу роль відіграє молодь. На другому місці за важливістю можна розмістити наявність можливості користування сучасними засобами комунікації — мобільним зв'язком та мережею Інтернет. Роль першої скрипки серед засобів масової комунікації, на нашу думку, відіграє Інтернет, який виконує функції як постачання користувачів позаурядовою інформацією (такою, що не виходить від джерел в уряді та, на думку її користувачів, відображає реальний стан подій), так і засобом їх згуртування. У цьому сенсі Інтернет стає всебічним замін-

ником звичайної преси, яка була, за влучним твердженням В. І. Леніна, колективним пропагандистом, агітатором та організатором. Стосовно подій в Північній Африці деякі спостерігачі відмічали роль соціальних мереж у такому згуртуванні.

Нами вже зазначалося [12], що справжній Інтернет-орієнтований параметр порядку, який визначав би стабільність політичного процесу, можливий лише в умовах справжнього інформаційного суспільства, тобто за наявності 50–60-відсоткового проникнення Інтернету у країні.

Статистичні відомості відносно кількості Інтернет-користувачів в Україні вкрай неточні та характеризуються великою мінливістю. Навіть державні органи подають стосовно цього показника такі дані, що не вписуються деколи у рамки здорового глузду. Наприклад, за відомостями Міністерства транспорту та зв'язку України, у квітні 2008 року в Україні налічувалось понад 8,2 млн унікальних користувачів мережі Інтернет, серед яких 58 % приходилось на м. Київ [18]. Простий розрахунок показує, що на киян приходилось майже 4,8 млн унікальних Інтернет-підключень, що складно очікувати від міста з населенням, на той час, у 2,7 млн осіб. Навіть якщо додати до кількості киян кількість усіх — від немовлят до 100-річних осіб — жителів Київської області, то й тоді кількість унікальних підключень за відомостями міністерства буде на майже півмільйона більшою [18; дані про кількість населення див.: 19]. Очевидно, що у даному прикладі, якому є багато аналогів [див., напр.: 20; 21], ми маємо справу не лише із цілком можливим прикрашенням стану справ, а й з ситуацією, за якої одна людина користується протягом доби кількома різними підключеннями до Інтернету: щонайменше вдома та на робочому місці. Отже, точні підрахунки кількості користувачів Інтернету наразі не існують, й у цьому випадку, на нашу думку, по-перше, краще довіряти соціологічним засобам оцінки їхньої кількості, а по-друге, у вигляді показника для розрахунку проникнення Інтернету в Україні брати темп приросту кількості користувачів Інтернету за міжнародними даними, а також експертні оцінки. Згідно із даними міжнародного ресурсу Internet Word Stats [22], загальний приріст кількості користувачів Інтернету в Україні з 2000 до початку 2011 р. складає 7550 %, а тренд росту є експоненційним. За даними цієї організації та експертними оцінками, у 2004 р. — у період, що передував одному з найвідоміших кризових етапів політичного процесу сучасної України — відбулось майже подвійне збільшення кількості користувачів Інтернету від приблизно 800 тис. до 1,5 млн осіб [22]. На нашу думку, таке стрімке зростання доступу до Інтернету зробило свій внесок у підвищення небезпеки політичної нестабільності. Водночас, оскільки Україна поки що характеризується 33-відсотковим проникненням Інтернету (станом на березень 2011 р.) [22], цей показник у чистому вигляді не може бути узятий як єдиний параметр порядку політичної стабільності в сучасній Україні. Крім того, слід враховувати, що показник проникнення Інтернету протягом останніх років істотно відрізнявся для міст та сіл: у містах він традиційно при-

близно удвічі більший. Причому чим більше місто, тим більше цей показник відносно загальнонаціонального [23].

Стосовно такого засобу масової комунікації, як мобільний зв'язок, слід зазначити, що починаючи з 2006 р. рівень проникнення мобільного зв'язку в Україні перевищує 100 % [24]. Відносно реального стану засвоєння населенням мобільного зв'язку також, як й у випадку Інтернету, кращі відомості можуть надати соціологічні дослідження. В той же час слід зазначити, що виходячи з офіційного рівня проникнення мобільного зв'язку на початок 2011 р. на рівні 118,5 % [25], аналізу думок експертів та польових спостережень, можна впевнено стверджувати, що переважна більшість молоді мають мобільні телефони із відносно дешевим підключенням. Отже, при побудові моделі, призначеної для прогнозування стабільності політичного процесу, слід виходити із рівня стовідсоткового проникнення мобільного зв'язку. Таким чином, цей показник має бути певним елементом «фону» у моделі.

А. В. Коротаєвим був запропонований параметр порядку, який відноситься до країн, що перебувають в ситуації виходу з мальтузіанської пастки та у наступному періоді — п'ятирічний темп приросту міської молоді [11, с. 101–102]. В такому вигляді він не є актуальним для України, оскільки етап мальтузіанської пастки нашою країною вже давно пройдений. Крім того, для відображення динаміки політичного процесу, на нашу думку, більш придатним є показник із щорічною мінливістю. В той же час ми не маємо підстав відмовлятися від врахування динаміки приросту кількості міської молоді у пошуку параметра порядку політичного процесу, хоча формат цього врахування й потребує певної модифікації.

Аргументація, наведена у фундаментальній роботі академіка С. П. Капіци [26, с. 189–193], стає на бік пошуків параметра порядку саме серед демографічних чинників. Як відомо, С. П. Капіца сформулював та обґрунтував так званий демографічний імператив, у відповідності до якого масштабні соціальні, економічні, культурні та політичні процеси пристосовуються під динаміку чисельності народонаселення. Саме ця величина відіграє роль провідної синергетичної повільної змінної — параметра порядку суспільно-політичного розвитку [26, с. 189–193].

З наведених вище міркувань випливає, що справжнім параметром порядку, який визначає стабільність політичного процесу в сучасній Україні, доцільно вважати темп річного приросту кількості молоді із переважно вищою або незакінченою вищою освітою у великих та середніх містах на фоні вкрай швидкого річного приросту охоплення населення засобами ефективною комунікації, не опосередкованою державним втручанням (мобільний зв'язок та, у першу чергу, Інтернет). Фактичним показником цього параметра порядку для українського політичного процесу першого та другого десятиріччя XXI століття ми пропонуємо вважати щорічний темп приросту міської молоді вікового інтервалу 21–25 років.

Виходячи з окресленого вище синергетичного параметра порядку, можна стверджувати про наявність цілком об'єктивних підстав для суспільно-політичних заворушень у 2004 р. в містах України та у м. Києві.

Здійснюючи ретропрогноз, можемо стверджувати, що фактичною базою подій помаранчевої революції, її основними виконавцями, стали особи молодого віку — 21–25 років, темп приросту кількості яких у столиці становив 3,8 % у 2003 р. та 5,5 % у 2004 р., що було значно швидшим, ніж у попередні, та й годі вже казати, наступні роки. Слід нагадати, що найближчий попередній «сплеск» такого швидкого річного приросту молодіжного населення м. Києва припадає на добре відомий своєю бурхливістю 1991 рік, в який він складав 4 % (станом на 1 січня 1992 р.). Дане спостереження також додає впевненості у наших висновках. Отже, у згадані роки спостерігається наявність в Україні в цілому та у м. Києві окремо певного «надлишку» молоді, що вже вийшла із інфантильного віку, у більшості своїй здобула вищу освіту або незакінчену вищу та вже стикнулася із цілком природною для країн, які повільно розвиваються, проблемою працевлаштування. Отже, цілком працездатні особи із рівнем знань вище середньостатистичного (щонайменше, із щирю вірою в такий високий рівень своїх знань) стикаються із закономірною нееластичністю ринку праці та, таким чином, отримують вочевидь реальний погляд на життя. Вони отримують, таким чином, щонайменше три мотиви для участі у будь-яких заворушеннях:

— по-перше, їм є за що ображатися на існуючий політичний режим — він ледь спромігся забезпечити їх освітою та не забезпечив їх гідною працею;

— по-друге, їм немає за що триматися — в них немає ані гідної роботи, яку шкода втратити, ані значної (найчастіше — ніякої) власності (цікаві свідчення щодо відсутності постійної роботи в значного числа мітингуючих березневого етапу акції «Україна без Кучми» (березень 2001 року) наводить один із активних учасників тих подій М. Ляхович [27; порівн.: 28]). До того ж, як свідчить статистика, в них щонайбільше ще немає сімей та дітей. У цьому сенсі дана категорія молоді за своїм соціальним станом наближається до пролетаріату із Маніфесту комуністичної партії: «пролетаріату немає чого втрачати, окрім своїх кайданів, а отримати він може цілий світ»;

— по-третє, в них є доступ до засобів ефективної комунікації та під час навчання та соціального спілкування набуто достатнє вміння їх використання. Разом із переважно більшим ступенем конформності молоді та знову ж таки переважно більшим ступенем конформності користувачів Інтернету, наявність подібного доступу до мобільного зв'язку та Інтернету робить можливим надшвидке згуртування даної категорії молоді навколо будь-якої ідеї або певної діяльності.

Саме така соціально-політична ситуація й надає у вигляді вказаної вікової групи молоді основний людський матеріал для свідомої участі

у вказаних подіях кінця 2004 р. Як свідчать очевидці, лише незначна меншість серед учасників тритижневого стояння на Майдані Незалежності належали до осіб, які знаходились у відпустках або спеціально узяли такі відпустки «для стояння на Майдані» [28]. Отже, на Майдані перебували здебільшого особи, які мали можливість вільно розпоряджатися своїм часом, оскільки або мали незалежний від цього часу постійний прибуток (за споминами очевидців, такі особи, які належали середньому бізнесові, також брали участь у Майдані як особисто, так й грошима, але ж зрозуміло, що вони не склали та й фізично (з огляду на їхню загальну кількість по країні) не могли скласти навіть десятої частки учасників «майданного руху»), або не мали такого прибутку (чи доброї роботи, яку шкода втратити) взагалі.

З огляду на те, що є загальновизнаним, що в останні понад два з половиною сторіччя революції в індустріальних країнах та й багатьох доіндустріальних здійснюються переважно у столицях, цілком очевидно, що створення подібної віково-демографічної динаміки у столиці України надало достатньо «палива» для «роздмухування вогнища».

З огляду на вищезазначені фактори цікаво розглянути іншу спробу певних політичних сил дестабілізувати політичну ситуацію в країні — події акції «Україна без Кучми» кінця 2000 — початку 2001 р. Як відомо, приводом для початку такої акції було оприлюднення аудіозаписів із кабінету Л. Д. Кучми, вірогідно зроблених майором М. Мельниченком, у яких йшлося, між іншим, про залякування та, можливо, вбивство журналіста Г. Гонгадзе. Загальновідомо, що, незважаючи на активну участь деяких засобів масової інформації та комунікації у розповсюдженні переказів цих плівок, активні дії опозиції щодо згуртування антиурядових кіл, акція «Україна без Кучми» захлинулася на початку березня 2001 р. На нашу думку, головним параметром, що й визначив результати цієї акції, також був визначений нами параметр порядку. Дійсно, темпи приросту як міської молоді в цілому по Україні, так і молоді у м. Києві сягали у 2000 р. досить низьких значень — 0,2 % та 1,8 % відповідно. Аналогічна статистика характеризувала й Україну в цілому. Враховуючи вкрай низький рівень розвитку такого засобу громадянського інформування та згуртування, як Інтернет, цілком природно очікувати відсутність серйозної загрози політичній стабільності у країні, яка і була відновлена у короткий термін. Не слід забувати також, що й наочний прояв нестабільності стосувався лише м. Києва та кількох міст західної України (у тому числі м. Рівне, де також не спостерігалось значного зростання темпу приросту міської молоді). Дійсно, певну роль у придушенні акції відіграли й досить жорсткі дії силових структур [27], але ж такі самі силові дії влада не наважилась здійснити наприкінці 2004 р. — на нашу думку, головним чином — саме через значно більший масштаб протесту, в основі якого була надвелика кількість задіяної в ньому міської молоді. У цьому зв'язку можна пригадати й інспірований у 2002 р. певними, досі невизначеними однознач-

но, силами скандал докола продажу до Іраку українських військових РЛС «Кольчуга» — за відсутності сил, здатних на його розгортання та підтримку з метою політичної дестабілізації такий потенційно «продуктивний» скандал закінчився «нічим».

Отже, можна стверджувати, що складовими синергетичного параметра порядку, який визначає повільну динаміку політично розвитку сучасних пострадянських країн, є темпи приросту міської молоді у великих містах та, особливо, у столиці, на фоні повного охоплення населення мобільним зв'язком та швидкого розширення користування мережею Інтернет. Подальші перспективи дослідження вбачаються в аналізі моделі, заснованої на винайденому параметрі порядку, та прогнозуванні загроз політичній стабільності України на найближчі десятиліття.

Л і т е р а т у р а

1. Истон Д. Категории системного анализа политики / Д. Истон // Антология мировой политической мысли : в 5 т. — М. : Мысль, 1997. — Т. II. — С. 630–642.
2. Кіянка І. Б. Політична стабільність: суть і основні засоби її досягнення в Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / І. Б. Кіянка ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. — Л., 2003. — 16 с.
3. Пригожин И. Р. Наука, цивилизация и демократия [Электронный ресурс] / И. Р. Пригожин ; пер. В. Н. Игнатъева // Futures. — 1986. — Vol. 18, N 4 (August). — P. 493–507. — Режим доступа : <http://study.ustu.ru/view/aid/95/1/Prigojin.doc>.
4. Святець Ю. А. Злами в історії як точки біфуркації / Ю. А. Святець // Ейдос : альманах теорії та історії іст. науки / редкол.: В. Смолій (голов. ред.) [та ін.]. — К. : Ін-т історії України, 2008. — Вип. 3, ч. 1. — С. 297–318.
5. Андреев А. Ю. Нелинейная модель стачечного движения: анализ эффектов самоорганизации / А. Ю. Андреев, Л. И. Бородкин // Круг идей: электронные ресурсы исторической информатики. — М. ; Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2003. — С. 434–489.
6. Халтурина Д. А. Системный мониторинг: Глобальное и региональное развитие / Д. А. Халтурина, А. В. Коротаев. — М. : УРСС, 2010. — 296 с.
7. Goldstone J. A. Population and Security: How Demographic Change Can Lead to Violent Conflict / J. A. Goldstone // Journal of International Affairs. — 2002. — N 56/1. — P. 3–22.
8. Турчин П. В. Историческая динамика. На пути к теоретической истории / П. В. Турчин. — М. : URSS, ЛКИ, 2010. — 365 с.
9. Некоторые возможные направления развития теории социально-демографических циклов и математические модели выхода из мальтузианской ловушки / Л. Е. Гринин, С. Ю. Малков, В. А. Гусев [и др.] // История и Математика: процессы и модели. — М. : Либроком/URSS, 2009. — С. 134–210.
10. Гринин Л. Е. Глобализация и процессы трансформации национального суверенитета / Л. Е. Гринин // Век глобализации. — 2008. — № 1. — С. 86–97.
11. Коротаев А. В. Прогнозирование социополитических рисков: ловушка на выходе из мальтузианской ловушки / А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина // Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер» : материалы XII конференции АИК. — 2010. — № 36 (Октябрь). — С. 101–102.
12. Польовий М. А. Системно-синергетична експланація біфуркації політичного процесу в країнах Північної Африки та Близького Сходу на початку 2011 року / М. А. Польовий // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. — О. : Фенікс, 2011. — Вип. 43. — С. 16–27.

13. Коротаев А. В. Египетская революция 2011 г.: структурно-демографический анализ [Электронный ресурс] / А. В. Коротаев, Ю. В. Зинькина. — Режим доступа : <http://www.politstudies.ru/extratext/text/issue2011A.htm>
14. Вікторенко Ю. Проблеми безробіття в Україні [Електронний ресурс] / Ю. Вікторенко // Політика. Право. Життя: інтернет-видання. — Режим доступу : <http://www.polpravozhit.inf.ua/bezrob.html>
15. Петров Т. Растущий спрос на персонал [Электронный ресурс] / Т. Петров // Эксперт: Украинский деловой журнал. — 2011. — № 3. — Режим доступа : <http://www.expert.ua/articles/7/0/8438/>
16. Денисенко Л. О «чистках» чиновников и нескудеющих «закромах» [Электронный ресурс] / Л. Денисенко. — Режим доступа : http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/article;jsessionid=CD072FE09CA12040F2B389CD39B7884C?art_id=200262&cat_id=41068
17. Социально-политическая ситуация в Украине (Декабрь-2005) [Электронный ресурс] // Аналитик: Киевский центр политических исследований и конфликтологии. — Режим доступа : <http://www.analitik.org.ua/analytics/>
18. Підсумки роботи галузі зв'язку [Електронний ресурс] / Держ. адмін. зв'язку Міністерства транспорту та зв'язку України. — Режим доступу : <http://www.stc.gov.ua/uk/publish/article/63905>
19. Статистика населення України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://stat6.stat.lviv.ua/MULT/Database/Population/databasetree_uk.asp
20. Статистика користувачів інтернету в Україні [Електронний ресурс] // Народний оглядач. — 2008. — 16 трав. — Режим доступу : <http://sd.org.ua/news.php?id=14323>.
21. Асоціація підприємств інформаційних технологій України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://apitu.org.ua/node/901>
22. Internet Word Stats: Usage and Population Statistics [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.internetworldstats.com/>
23. Майже половина міських українців користується інтернетом [Електронний ресурс] // Українська правда: життя. — Режим доступу : <http://life.pravda.com.ua/person/2008/12/15/11336/>
24. iKS-consulting: отчеты и статистика [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://www.iksconsulting.ru/researches/2364772.html>
25. Кількість абонентів мобільного зв'язку, мережі Інтернет та цифрового телерадіомовлення зростає [Електронний ресурс] / Міністерство інфраструктури України. — Режим доступу : <http://www.mtu.gov.ua/uk/news/20666.html>
26. Капица С. П. Сколько людей жило, живет и будет жить на Земле. Очерк теории роста человечества / С. П. Капица. — М. : Междунар. программа образования, 1999. — 240 с.
27. Ляхович М. Коли Кучма робив щось не так, він про це знав... [Електронний ресурс] / М. Ляхович // Країна. — 2011. — № 62. — Режим доступу : <http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/374678>.
28. Кульчицький С. В. Помаранчева революція / С. В. Кульчицький. — К. : Генеза, 2005. — 368 с.

А н о т а ц і я

Польовий М. А. Зміст синергетичного параметра порядку, який визначає політичну динаміку пострадянських держав на шляху до демократії. — Стаття.

Стаття присвячена розгляду основних елементів синергетичного параметра порядку, який визначає динаміку політичного процесу в сучасних пострадянських країнах демократичного спрямування.

Ключові слова: параметр порядку, синергетика, демократичний транзит.

А н н о т а ц и я

Полевой Н. А. Содержание синергетического параметра порядка, определяющего политическую динамику постсоветских государств на пути к демократии. — Статья.

Статья посвящена рассмотрению основных элементов синергического параметра порядка, который определяет динамику политического процесса в современных постсоветских странах демократического транзита.

Ключевые слова: параметр порядка, синергетика, демократический транзит.

S u m m a r y

Polyovyy M. A. The contents of synergetics parameter of order which determines political dynamics of post-soviet states on a way to democracy. — Article.

The article is devoted to consideration of basic elements of synergetical parameter of order which determines the dynamics of political process in the modern post-soviet countries of democratic transit.

Keywords: parameter of order, synergetics, democratic transit.